WIKIPEDIA

Historia unibertsala

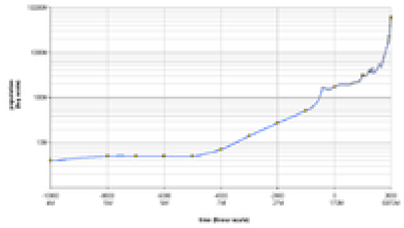

Munduko biztanleria, K. a. 10000 - 2000 (biztanleriaren eskala bertikala logaritmikoa da)[1]

Historia unibertsala gizateriaren historia da (edo giza historia), eta zenbait diziplinek definitzen dute, besteak beste, arkeologiak, antropologiak, genetikak, hizkuntzalaritzak...; epemuga aldetik, hasiera idazketaren asmakuntzan dago, eta aintzat hartzen ditu erregistroetan jasotako historia eta baita bigarren mailako iturri diren ikerketak ere.

Gizateriaren historia idatziaren aurretik historiaurrea dago, Paleolitoarekin hasi zena; Neolitoa izan zen ondoren etorri zen aroa. Neolitoan Nekazaritza-Iraultza hasi zen, K.a. 8000 eta 5000 artean, Ekialde Hurbileko Ilgora Emankorrean. Garai honetan gizakia hasi zen nekazaritza eta abeltzaintza jorratzen[2]. Nekazaritzak aurrera egin ahala, gizaki gehienek bizimodu nomada utzi eta sedentario bilakatu ziren. Segurtasun erlatiboak eta produktibitatearen gorakadak baimendu zuen unitate sedentario horiek handitzea, bereziki garraio-hobekuntzen ondorioz.

Historiaurrean zein garai historikoetan, gizakiek beti behar izan dituzte ur edangarri iturri finkoak. K.a. 4. milurtekoan hasi ziren jada ibaien inguruan bizitzen, Mesopotamian Tigris eta Eufratesen artean[3], Egipton Niloaren inguruan[4][5], Indus ibaiaren magalean[6] eta Txinako ibai garrantzitsuenen inguruan[7][8]. Nekazaritzaren garapenak zereal ezberdinak lantzea hobetu zuen, urtaroen artean aleak gordetzea baimentzen zuen lanaren banaketa batekin. Lanaren zatiketak goi klase baten sorrera ekarri zuen, hiriak sortuz. Hiri horiek izan ziren zibilizazioen sortzaileak. Gizartearen konplexutasunak kontabilitate eta idazketa ekarri zituen.

Zibilizazioen loraldiarekin, Antzinaroa hasi zen, Antzinate klasikoa barne[9] (500. urte ingurura arte[10]), inperio ezberdinen sorrera eta gainbeherarekin. Historia post-klasikoan (Erdi Aroa barne, 500-1500 artean) Kristautasunaren hedapena, Islamaren Urrezko Aroa eta Pizkundea gertatu ziren. XV. mendearen erdialdean inprenta asmatu zen, tipo mugikorrak erabiliz[11]; honek komunikazioaren iraultza ekarri zuen, informazioa inoiz baino errazago elkarbanatzea baimenduz: Erdi Aroaren amaiera eta Iraultza zientifikoaren hasiera ekarri zuen[12]. Aro Modernoaren hasieran, 1500-1800 artean[13], Argien Garaia eta Esplorazioen Aroa gertatu zen. XVIII. mendean ezagutzaren eta teknologiaren metaketak masa kritiko nahikoa zuen Industria Iraultza baimentzeko. Honekin, Aro Moderno Berantiarra hasi zen, 1800etik aurrera eman zena[14].

Eskema eta historiaren zatiketa hau Mundu Zaharraren, eta bereziki Europa eta Mediterraneoaren historia azaltzeko sortu, garatu eta erabili zen. Eskualde hauetatik kanpo, bereziki Txina eta Indian, zatitze historikoak ezberdinak izan ohi dira. Hala ere, XVIII. mendetik aurrera, kolonialismoaren ondorioz, zibilizazio gehienen historiek bat egin dute. Azken milurtekoaren laurdenean, biztanleria, ezagutza, teknologia, komunikazio, merkataritza, armen suntsipen gaitasuna eta ingurumenaren degradazioa etengabe handitu dira, azelerazio konstantean; ondorioz, aukera eta arrisku berriak sortu dira planetan bizi diren komunitate guztientzat[15].

Eduki-taula

- **Historiaurrea**
  - Lehen gizakiak
  - Zibilizazioen sorrera
- **Antzinaroa**
  - Zibilizazioaren sorlekua
  - Ardatzaren Aroa
  - Inperio erregionalak
  - Gainbeherak, erorketak eta birsortzeak
- **Historia post-klasikoa**
  - Ekialde Hurbila, Iparraldeko Afrika eta Erdialdeko Asia
  - Europa
  - Saharaz hegoaldeko Afrika
  - Hegoaldeko Asia
  - Ekialdeko Asia
  - Hego-ekialdeko Asia
  - Ozeania
  - Amerikak
- **Historia modernoa**
  - Modernitate goiztiarra
    - Berpizkundea
    - Europarren espantsioa
    - Garapen erregionalak
  - Modernitate berantiarra
    - 1750-1914
    - 1914-1945
  - Aro Garaikidea
    - 1945-2000
    - XXI. mendea
- **Oharrak**
- **Erreferentziak**
- **Kanpo estekak**

Historiaurrea

Sakontzeko, irakurri: «Historiaurrea» eta «Giza eboluzioa»

Lehen gizakiak

Neurketa genetikoen arabera, *Homo sapiens*era eramango zituen tximinoen leinua txinpantze eta bonoboen leinutik aldendu zen duela 4,6 eta 6,2 milioi urte inguru. Anatomikoki modernoak diren gizakiak duela 300.000 urte inguru sortu ziren Afrikan, eta jokabide-modernoa duela 50.000 urte lortu zuen.

Zibilizazioen sorrera

Sakontzeko, irakurri: «Iraultza neolitiko»

Antzinaroa

Sakontzeko, irakurri: «Antzinaroa»

Zibilizazioaren sorlekua

Sakontzeko, irakurri: «Zibilizazioaren sorleku», «Brontze Aro» eta «Burdin Aro»

Ardatzaren Aroa

Sakontzeko, irakurri: «Filosofia» eta «Erlijio»

Inperio erregionalak

Sakontzeko, irakurri: «Zibilizazio» eta «Inperio»

Gainbeherak, erorketak eta birsortzeak

Historia post-klasikoa

Ekialde Hurbila, Iparraldeko Afrika eta Erdialdeko Asia

Europa

Sakontzeko, irakurri: «Europako historia» eta «Erdi Aroa»

Saharaz hegoaldeko Afrika

Sakontzeko, irakurri: «Afrikako historia»

Hegoaldeko Asia

Sakontzeko, irakurri: «Indiako historia»

Ekialdeko Asia

Hego-ekialdeko Asia

Ozeania

Amerikak

Historia modernoa

Modernitate goiztiarra

Berpizkundea

Europarren espantsioa

Garapen erregionalak

Modernitate berantiarra

1750-1914

1914-1945

Aro Garaikidea

1945-2000

XXI. mendea

Oharrak

Erreferentziak

1. ↑ «World Population Growth» (https://ourworlddindata.org/world-population-growth) *Our World in Data* . Noiz kontsultatua: 2018-12-09.
2. ↑ Colin., Tudge,. (1999). *Neanderthals, bandits, and farmers : how agriculture really began.* (https://www.worldcat.org/oclc/41184978) Yale University Press ISBN 0300080247 PMC 41184978 (http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?tool=pmcentrez&artid=41184978) . Noiz kontsultatua: 2018-12-09.
3. ↑ 1917-2016., McNeill, William Hardy,. (1999). *A world history.* (https://www.worldcat.org/oclc/38079231) (4th ed. argitaraldia) Oxford University Press ISBN 019511616X PMC 38079231 (http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?tool=pmcentrez&artid=38079231) . Noiz kontsultatua: 2018-12-09.
4. ↑ 1946-, Baines, John,. (2000). *Cultural atlas of Ancient Egypt.* (https://www.worldcat.org/oclc/42780471) (Rev. ed. argitaraldia) Facts on file ISBN 0816040362 PMC 42780471 (http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?tool=pmcentrez&artid=42780471) . Noiz kontsultatua: 2018-12-09.
5. ↑ *The Oxford history of ancient Egypt.* (https://www.worldcat.org/oclc/743803162) (New ed. argitaraldia) Oxford University Press 2003 ISBN 9780191590597 PMC 743803162 (http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?tool=pmcentrez&artid=743803162) . Noiz kontsultatua: 2018-12-09.

6. ↑ *Indus civilization sites in India : new discoveries.* (https://www.worldcat.org/oclc/56367715) Marg Publications on behalf of the National Centre for the Performing Arts 2004 ISBN 8185026637 PMC 56367715 (http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?tool=pmcentrez&artid=56367715) . Noiz kontsultatua: 2018-12-09.
7. ↑ **(Ingelesez)** Lee, Yun Kuen. (2002-11-19). «Building the Chronology of Early Chinese History» (https://muse.jhu.edu/article/2914) *Asian Perspectives* (1): 15–42 doi:10.1353/asi.2002.0006 (https://dx.doi.org/10.1353%2Fasi.2002.0006) ISSN 1535-8283 (http://worldcat.org/issn/1535-8283) . Noiz kontsultatua: 2018-12-09.
8. ↑ 1928-, Teeple, John B.,. (2006). *Timelines of world history.* (https://www.worldcat.org/oclc/66463795) DK Pub ISBN 0756617030 PMC 66463795 (http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?tool=pmcentrez&artid=66463795) . Noiz kontsultatua: 2018-12-09.
9. ↑ 1928-2003,, Roberts, J. M. (John Morris),. *The Penguin history of the world.* (https://www.worldcat.org/oclc/862761245) (Sixth revised edition. argitaraldia) ISBN 9781846144431 PMC 862761245 (http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?tool=pmcentrez&artid=862761245) . Noiz kontsultatua: 2018-12-09.
10. ↑ *The Encyclopedia of world history : ancient, medieval, and modern, chronologically arranged.* (https://www.worldcat.org/oclc/46660607) (sixth edition [revised and updated]. argitaraldia) ISBN 0395652375 PMC 46660607 (http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?tool=pmcentrez&artid=46660607) . Noiz kontsultatua: 2018-12-09.
11. ↑ *History : the definitive visual guide : from the dawn of civilization to the present day.* (https://www.worldcat.org/oclc/794672969) DK Pub 2012 ISBN 9780756698584 PMC 794672969 (http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?tool=pmcentrez&artid=794672969) . Noiz kontsultatua: 2018-12-09.
12. ↑ 1926-, Grant, Edward,. *The foundations of modern science in the Middle Ages : their religious, institutional, and intellectual contexts.* (https://www.worldcat.org/oclc/33948732) ISBN 052156137X PMC 33948732 (http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?tool=pmcentrez&artid=33948732) . Noiz kontsultatua: 2018-12-09.
13. ↑ 1949-2012,, Bentley, Jerry H.,. *Traditions & encounters : a global perspective on the past.* (https://www.worldcat.org/oclc/505211302) (Fourth edition. argitaraldia) ISBN 9780073330624 PMC 505211302 (http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?tool=pmcentrez&artid=505211302) . Noiz kontsultatua: 2018-12-09.
14. ↑ *The Encyclopedia of world history : ancient, medieval, and modern, chronologically arranged.* (https://www.worldcat.org/oclc/46660607) (sixth edition [revised and updated]. argitaraldia) ISBN 0395652375 PMC 46660607 (http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?tool=pmcentrez&artid=46660607) . Noiz kontsultatua: 2018-12-09.
15. ↑ *A history of the global economy : from 1500 to the present.* (https://www.worldcat.org/oclc/914156941) ISBN 9781107104709 PMC 914156941 (http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?tool=pmcentrez&artid=914156941) . Noiz kontsultatua: 2018-12-09.

Kanpo estekak

Autoritate kontrola	**Wikimedia proiektuak** · Datuak: Q200325 · Multimedia: History (https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:History)

"https://eu.wikipedia.org/w/index.php?title=Historia_unibertsala&oldid=7338946"(e)tik eskuratuta

Orriaren azken aldaketa: 14 abendua 2019, 17:36.

Testua Creative Commons Aitortu-PartekatuBerdin 3.0 lizentziari jarraituz erabil daiteke; baliteke beste klausularen batzuk ere aplikatu behar izatea. Xehetasunen berri izateko, ikus erabilera-baldintzak.